

A szakérettségi intézményéről és a szakérettségizettekről

A Szovjetunióban 1919-től létezett a RABFAK, a munkásfakultások intézménye. (1) A II. világháború után a kelet-közép-európai országokban sorra hasonló tanfolyamokat alapítottak a „munkásfiatalok” továbbtanulását támogatandó. (2)

Magyarországon a szakérettségi intézményének létrehozását nyilvánosan Révai József jelentette be 1948. szeptember 16-án a MÁVAG dolgozói előtt tartott beszédében. (3) Három nappal később jelent meg a szakérettségis tanfolyamok alapításáról szóló vallás- és közoktatásügyi miniszteri rendelet. (4) (A Népi Kollégiumok Országos Szövetségének keretein belül már 1947-től középiskolás kollégiumokat és egyetemi előkészítőket szerveztek. „Részben ezek utódeként” indították meg 1948-ban az első szakérettségis tanfolyamokat, még a népi kollégiumok szervezetén belül. (5))

A szakérettségis iskolák a népi kollégiumok politikai indíttatású megszüntetése után is változatlan formában működtek tovább, egészen 1955-ben történt megszüntetésükig. (1954. február 10-én az MDP PB határozatot adott ki a felsőoktatás színvonalának emelése érdekében. Részben erre irányuló intézkedésként értékelhető – a kedvezőtlen tapasztalatok hatására – a szakérettségis oktatási forma megszüntetése. (6))

A szakérettségire előképzettségtől függetlenül lehetett jelentkezni. A tanfolyamok felvételi előkészítőként is szolgáltak. A különböző műveltség- és tudásszintű hallgatók magas óraszámban tanulták azokat a tárgyakat, amelyek az egyetemi tanulmányokra készítették fel őket, hogy ezekből ne legyen lemaradásuk. Az érettségi bizottság egyúttal felvételiztetett is. Itt döntöttek a diákok sorsáról: kit „középkádernek“, kit pedig egyetemi felvételre javasoltak. (7) A szakérettségis tanfolyamok „szorgalmi időszaka” kezdetben tizenegy hónap volt, ezt követően kellett a diákoknak érettségi, egyben felvételi vizsgát tenniük. A képzés időtartamát később két évre emelték. (8)

A szakérettségivel kapcsolatos első híradások arról tudósítottak, hogy az új tanfolyamokra a paraszti sorból származó diákok helyett munkásfiatalokat vesznek majd fel. A kérdéskör szakirodalma többnyire tényként kezeli ezt, forrásaink azonban azt mutatják, hogy a párt társadalompolitikai szándékai, mint általában, ez esetben sem valósultak meg maradéktalanul. Több szempontból is megtévesztők a szakérettségis hallgatók származásáról készült korabeli statisztikák.

A szakérettségis tanfolyamokra tizennyolc évnél idősebb, de harmincadik életévüket még be nem töltött „munkás és dolgozó parasztszármazású üzemi dolgozók” jelentkezhetek („különös méltánylást igénylő esetekben” a közoktatásügyi miniszter az életkori megkötéstől eltekinthetett). A felvételt egy, a gyárak üzemi bizottságainak szétszórt kérdőíven lehetett kérni. A kitöltött kérdőívet aztán a gyárakból továbbküldték az illetékes helyi pártszervezethez véleményezésre, majd a megyei, fővárosi iskolabizottsághoz terjesztették fel. E bizottságok döntöttek arról, hogy kiket hívnak be az „alkalmassági vizsgának” nevezett felvételi elbeszélgetésre. (9) A mérlegelés egyik szempontja a származás volt, így a jelentkezőknek elemi érdekük volt, hogy „munkás vagy dolgozó paraszt” származásúként tüntessék fel magukat a jelentkezési lapokon. Később a fegyelmi

tárgyalások során a leggyakoribb vád éppen az volt, hogy a diákok a felvételnélkor nem nyilatkoztak őszintén származásukról.

A szakérettségis diákok – és általánosságban a középiskolai tanulók és az egyetemi/főiskolai hallgatók – „származási kategorizálását” egy korabeli „titkos” minősítésű leirat szerint „általában” a szülő (vagy az eltartó) háború előtti és 1945 utáni foglalkozását is figyelembe véve kellett végezni. (Alkalmanként, amikor a munkásszármazást csak így lehetett igazolni, a diák korábbi foglalkozását vették alapul.) A statisztikai kimutatások összeállítói sok tekintetben szabad kezet kaptak, és egyéni mérlegelés alapján számos foglalkozást a „munkás”, illetőleg a „paraszt” kategóriába sorolhattak, így például „egészen másként kellett kezelniük” a tőkés szektorhoz tartozó kisembereket, mint a „zsírosabb kapitalistákat.” (10) A munkás kategóriát meglehetősen tágan értelmezheték; ide-sorolták például a „mezőgazdasági üzemek fizikai munkát végző dolgozóit”: a béreseket, az idénymunkásokat és a napszámosokat is. (11) 1955-től „munkásszármazásúnak” tekintették azokat a szakérettségis hallgatókat is, akiknek a szülei ugyan még az „egyéb” származási kategóriába tartoztak, de ők maguk már „dolgoztak munkásként”. (12) E statisztikák összeállításáért az intézmények vezetői voltak felelősek, akiknek pedig elemi érdekük volt (egzisztenciájuk függött tőle), hogy intézményeikben a származási előírások betartását igazolni tudják. (13)

A korabeli statisztikák megbízhatatlansága miatt a szakérettségis hallgatók szociális hátterét vizsgálva, a következőkben a későbbi szociológiai felmérések anyagát veszem alapul. (Megjegyzendő ugyanakkor az ötvenes évek ideológiája a későbbiekben is hatással lehetett arra, hogy az egyes emberek a későbbiekben saját magukat vagy családjukat miként határozták meg, munkásként, parasztként vagy értelmiségiként.)

A szakérettségis kollégiumok hallgatóiról mindmáig egyetlen szociológiai felmérés készült, (14) az alábbiakban az ekkor, 1984-ben felvett adatok alapján jellemzem a szakérettségizettek szociális hátterét. Az apák foglalkozását alapul véve a diákok valamivel kevesebb mint a fele „paraszt”-, egyharmad része „munkásszármazású” volt. (15) (A munkás, paraszt, értelmiség fogalmi szentháromság jegyében történt kategorizálást meglehetősen sematikusnak tartom, e szavakat ezért a következőkben következetesen időzőjelben használom.) A hallgatók között a munkások aránya többszöröse a szülők generációja körében megfigyelhető arányszámnak. (16) A szakérettségire kerülésük előtti foglalkozásukat tekintve a diákok egyhatoda volt „paraszt”-, kétharmada pedig „munkásfoglalkozású”. Mint a visszaemlékezésekből kiderül, sokan nem ipari munkásként kezdték pályájukat, hanem a falu kínálta keretek között próbáltak boldogulni. (17) Legtöbben falun vagy tanyán születtek (66 százalék), számarányuk tekintetében csak utánuk következnek a vidéki városban (22 százalék), majd a Budapesten születettek (12 százalék). (18) Figyelembe véve, hogy a „munkás- és parasztszármazásúak” aránya az össznépelességen belül az extenzív iparosítás hatására éppen ebben az időszakban változott meg, összességében megállapítható, hogy jelentős különbségek nem figyelhetők meg a népi-, illetőleg a szakérettségis kollégisták származásában. (19)

Annak ellenére, hogy a szakérettségi intézményét a fordulat évében vezették be, e tanfolyamok – álláspontom szerint – több tekintetben is a NÉKOSZ folytatásának tekinthetők. Többek között amiatt, mert a szakérettségis kollégiumokat – a korábbi középiskolás kollégiumok helyett – még a NÉKOSZ szervezeti keretein belül hozták létre. Továbbá,

A mérlegelés egyik szempontja a származás volt, így a jelentkezőknek elemi érdekük volt, hogy „munkás vagy dolgozó paraszt” származásúként tüntessék fel magukat a jelentkezési lapokon. Később a fegyelmi tárgyalások során a leggyakoribb vád éppen az volt, hogy a diákok a felvételnélkor nem nyilatkoztak őszintén származásukról.

mert ugyanazon társadalmi csoport tagjai számára jelentették az előrelépés, a fölemelkedés lehetőségét.

A hagyományos népi kollégiumokból a gyorsított képzési formát jelentő tanfolyamokra jelentkező diákok fő motivációja – visszaemlékezéseik tanúsága szerint – az volt, hogy így rövidebb idő alatt juthatnak el az értelmiségi munkakört jelentő diplomáig. Egykori döntésüket a legtöbben ma is ennek tükrében értékelik. A két „mozgalom” történetéhez azonban különböző jelentéstartalmak tapadtak a köztudatban és a történeti irodalomban egyaránt. Míg a népi kollégiumokra többen mint a demokratikus időszak mobilitási trendjeit reprezentáló, a társadalom demokratizálódását szolgáló mozgalomra tekintenek, addig a kérdéskör szakirodalmi a szakérettségis tanfolyamok alapítását a káderképzés rendszere megteremtésének mozzanataként értelmezi. (20)

Az iskola

Az iskolát a tudásszociológusok „ismereteket, értékeket és világnézetet” nyújtó intézménynek tekintik. (21) Az elemző feladata nemcsak az elsajátított ismeretek, értékek és világnézet, hanem az elfogadási struktúra elemzése is. A következőkben erre vállalkozom a szakérettségi története kapcsán.

Annak, aki kollégiumba került, el kellett sajátítania a városi értelmiségi létnek megfelelő nyelvhasználatot. (22) A szociolingvisztikai vizsgálatok szerint a nyelvhasználat réteg- és szubkultúra-specifikus. Összefügg a világgéppel, az értékrendszerrel és más egyéb pszichológiai jegyekkel is. A szocializáló határozza meg, hogy egy korlátozott vagy egy kidolgozott kód jellemző-e az egyén beszédére: aki gyermekkorában korlátozott kódot sajátított el, az hátrányban van azokkal szemben, akik kiterjedtebb nyelvi eszközöket birtokolnak, és így bizonyos kommunikációs helyzetekben jobban feltalálják magukat. (23) Aki nem érti a képi beszédet, az nem képes az elvonatkoztatásra, az elvont gondolkodásra sem.

Egy szakérettségis hallgató, aki a versek közül leginkább *Majakovszkij Lenin*-poémáját és a *József Attila*-verseket kedvelte, úgy érezte, hogy a tanult anyag egységes egészzé áll össze a fejében. Gondolkodásában – emlékei szerint – összekapcsolódott a közgazdaságtan, a történelem és a vers. A József Attila-sorokat szinte mantraként mormolta. Nagy élményt jelentett számára a „kollégiumon belüli versolvasás, verssel való egymásra kérdés és verssel való egymásnak történő válaszolás azokra a kérdésekre, amelyek délelőtt az előadásokon elhangzottak.” (24) A vers számára kapaszkodót jelentett, amelynek segítségével megérthette az elméleti munkákat. Szorgalmasan tanult, olvasott; de tanulmányai nem nevelték őt kreatív gondolkodásra és feltehetőleg nem plántálták belé az irodalom mélyebb megértésének igényét sem.

Nehezen boldogult a tananyaggal a tanulók többsége. Sok tanár pedig a hallgatóival nem tudott zöldágra vergődni. Egyikük a következőképpen jellemezte őket: „Más, egészen más volt a szakérettségis „hallgató”, mint a későbbi esti-, dolgozó-, levelező tagozatok hallgatója. Szinte megható riadtság, várakozás, az ismeretlen tudásanyagtól való félelem jellemezte a padban ülőket.” (25) Az eltérő kommunikációs stratégiák miatt a különböző kulturális, társadalmi háttérrel rendelkező emberek nehezen értik meg és fogadják el egymást. Nem volt mindig feszültségmentes a szakérettségis hallgatók és tanáraik viszonya sem. *Horváth János* irodalomtörténész is tanított szakérettségiseket. A harminchat éves professzort tanítványai sokkal idősebbnek találták koránál. A tanulóknak furcsa volt, hogy a fiúkat mesternek, a lányokat kisasszonynak, az asszonyokat pedig önmagának szólította. Egy visszaemlékező szerint kimérten viselkedett, sokat követelt és szigorúan osztályozott. Úgy tűnt, hogy áthidalhatatlan távolság választja el őt hallgatóitól. Néhány fiú, miután rossz jegyet kapott, azzal vádolta meg, hogy rosszabb jegyet ad a munkásyerekeknek, és a ‘mester’ megszólítással csúfolja őket. (26)

Horváth János az eset után nem adta jelét haragjának, de még távolságtartóbb lett. Aztán egyszer, amikor senki sem készült, kifakadt: „Ez disznóság! Maguk itt ülnek, és lopják a napot! Miért jöttek ide, ha nem tanulnak?!...” Mindenki némán ült. Mikor a tanár távozni készült, és szokás szerint vette a felöltőjét, egy parasztfiú, aki a Duna-Tisza-csatorna építéséről került szakértelességre, föl pattant és a tanár fejébe nyomta a még a fogason lógó kalapot. Horváth János „ettől az udvarias udvariatlanságtól elképedt, aztán szívből kacagni kezdett.” Megtört a jég, az osztály vele nevetett. Másnap aztán beszélgetni kezdtek. Többek között arról, hogy miért kell az anyagot a munkásköltők helyett *Homérosz*nál kezdeni és az osztályzás metódusáról is. (27)

A szakértelességen a tanároknak sajátos tanítási módszerekkel, a leglényegesebb ismeretanyag átadásával kellett felkészíteniük a diákokat a továbbtanulásra. A „szakértelességis oktatás” módszertani nehézségeit ecsetelő tanítási segédanyag így például kitért a fogalmazástanítás nehézségeire, arra, hogyan lehet a jegyzetelést megtanítani, vagy miképp lehet a fizika- és matematikaoktatást koncentrálni. (28) (Kezdetben, amíg nem voltak külön szakértelességis tankönyvek, a tanulók az alacsony óraszámú tanult tantárgyakat többnyire általános iskolai tankönyvekből, a magas óraszámú tanultakat pedig középiskolai könyvekből sajátíthatták el.) (29) A szakértelességis diákok nyelvtankönyve hangsúlyozottan olyanok számára készült, akik „egy éven át kis heti óraszámú tanulásra a magyar nyelvet”. Annak érdekében, hogy „a helyes beszéd szóbeli és írásbeli készségének elsajátítását” elősegítse, a könyv szerzője a hangsúlyt – mint a nyelvtani tudás elmélyítésének és a nyelvi ismeretek begyakorlásának „eszközére” – a nyelvtani elemzésre helyezte, a magyar nyelv rokonságával kapcsolatos kérdésekkel így csak az utolsó két oldalon, (30) stilisztikáival pedig egyáltalán nem foglalkozott.

A ‚Magyar irodalom’ könyv egyszerre volt tankönyv és szöveggyűjtemény, az egyes szerzők rövid életrajza után versek, illetőleg regényekből és novellákból vett idézetek következtek rövid didaktikus – sokszor ideologikus – magyarázatokkal. Például *Csokonai* ‚Szegény Zsuzsi a táborozáskor’ című verse kapcsán a következőt állapította meg a tankönyvíró: „Ez a költemény egészen népies szellemű, szereplői a nép gyermekei.” (31) Avagy *Ady Endre* ‚Magyar jakobinus dalá’-ról a következőket olvashatjuk: „Támadó dühe néha túlcsoordul és az egész nemzetet megvádolja, mert nem rázza le magáról elnyomóit.” (32) Egy ‚Irodalmi olvasmányok’ című tankönyv szerzője ezekkel a szavakkal méltatta a ‚Szózat’-ot: „A ‚Szózat’ mindenre hivatkozik, ami újjászületése küzdelmében csak lelkesítheti a magyart... A költemény uralkodó hangja az elszántság.” (33) Vagy a ‚Himnusz’-ről így írt: „A ‚Himnusz’-on érezni lehet, hogy közeledik a nagy fordulat ideje a magyar történelemben... Kölcsey szeme a jövő felé fordul, ott keresi a megoldást.” (34)

Tanulóságosak a szakértelességis tanfolyamok végén jelentő érettségi vizsgákról szóló beszámolók is. A tételcímek már önmagukban is tükrözik a korabeli oktatás ideologikus voltát. Egy történelem tanár jelentésében a következőképpen magyarázta, hogy érettségi tételnek miért éppen „A szocialista forradalmak” témakört választotta: „a történelemtanításban a fő szempont az, hogy az általános műveltség átadásán kívül azokat az eseményeket tegyük tudatosá bennük [a hallgatókban – a szerző], amelyek a mi mai életünkre kihatnak.” (35) Magyar irodalomból a mérnök-szakértelességiseknek egy alkalommal *Petőfi Sándor*, *Ady Endre* és *József Attila* szocializmusáról kellett érettségi dolgozatot írniuk. (Választhattak, hogy a két megadott téma közül az irodalmi vagy a természettani tételt – „Fizikai tanulmányaim folyamán melyik jelenségkör keltette föl a figyelmemet és miért?” – fejtik ki.) A szaktanári jelentés megállapította, hogy az irodalmi témakör már csak amiatt is „könnyűnek” számított, mert arról számtalanszor hallhattak az ünnepeken. A vizsgáztató jelentése szerint az érettségizőknek „ezen munka közben tekintettel kellett lenniük arra, hogy Petőfi mindenkor az egész elnyomott és kizsákmányolt népre gondolt, Ady ingadozott, József Attila pedig a munkás-parasztosztály és haladó értelmiség összefogását hirdette a munkásosztálynak szánva a vezetést. József Attila tehát a legtisztábban

fejezte ki azt, amit pártunk megvalósított.” Megállapítása szerint kisebb hibák ellenére – például volt, aki „frázisokat is használt” (!) – „a vizsgázók derekasan dolgoztak”. (36)

A különböző felsőoktatási intézmények hallgatóiról készített korabeli felmérések regisztrálják a szakérettségizettek lemaradását egyetemi, főiskolai társaikhoz képest. (37) Középiskolát végzett diákoknál nagyobb arányban maradtak ki az egyetemekről. (38) Egy felmérés szerint a szakérettségizettek a műszaki egyetemen átlagban két-három évvel idősebbek voltak, mint társaik. Sokuknál megfigyelhető volt, hogy „alapelemekben bizonytalanok”, nem tanulnak önállóan, „beszédük ideges, kapkodó, rendszertelen, sokszor magyartalan és pongyola.” Beilleszkedésüket lélektani nehézségek is hátráltatták. Ezek között elsősorban a kisebbségi érzést említették, amit csak fokozott a gimnáziumot végzettek irányukban tanúsított magatartása. „Még mélyebben gyökerező hiba a szívósság, az akaraterő hiánya.” A különbség mégis „kulturális téren” volt a legszembetűnőbb: „Még sokban fejletlenek a szakérettségisek kulturális igényei. A „szakbarbárság” jelenségei igen gyakoriak közöttük...” Legtöbben csak a Népsportot olvasták, a napilapokat nem. „Elenyészően csekély az érdeklődésük a képzőművészetek és a zene iránt... Magatartásukban gyakran van faragatlanság, darabosság (modor, beszéd, étkezés, társaság). Gyakran tiszteletlenek az idősebbekkel szemben is.” A leány-szakérettségisekben gyakran felmerült „egy különös kisebbségi érzés”: „nem bíznak abban, hogy a mérnöki pályán érvényesülni fognak, hogy kellő tekintélyük lesz beosztottjaik előtt.” (39) Az egyetemek, főiskolák csökkenő tanulmányi színvonalával magyarázták, hogy az 1955–1956-os tanévben az egyetemek, főiskolák nappali tagozatára már csak azokat a szakérettségizetteket lehetett fölvenni, akik a tanfolyamot záró érettségi vizsgán kitűnő, jeles vagy jó eredményt értek el. A többiek az egyetemek esti (levelező) tagozatán tanulhattak tovább. (40)

A kollégium

A diákotthonba felvett szakérettségis hallgatóknak az oktatás egész időtartama alatt a kollégiumban kellett lakniuk. Itt teljes ellátást (lakhatást, napi ötszöri étkezést, tanszert) biztosítottak a számukra, s minden hallgató családi körülményei alapján megállapított ösztöndíjban is részesült. (41) Ennek fejében a hallgatóknak szigorú napirend szerint és kizárólag a tanulásnak kellett élniük. Napirendjüket a következőképpen határozták meg:

- 6.05–6.20 Reggeli torna (télén nem volt kötelező)
- 6.20–7.30 Mosakodás, öltözködés, szobarendezés, reggeli
- 7.30–12.00 Egyéni tanulás (korrepetálás)
- 12.00–14.00 (13.00) Ebéd, szabad foglalkozás
- 14.00 (13.00)–19.00 Iskolai elfoglaltság
- 19.00–20.00 Szabadidő és vacsora
- 20.00–21.00 Sajtóolvasás (hetenként egyszer sajtóbeszámoló, vita)
- 21.00–22.00 Szabadidő
- 22.00 Villanyoltás

A diákotthon vezetője adhatott engedélyt arra, hogy a nős vagy férjezett hallgatók a munkaszüneti napot megelőző estén hazamehessenek, s másnap 23.00 óráig otthon „tartózkodhassanak”. Ha azonban erre a napra közösségi programot szerveztek, úgy nekik is a kollégiumban kellett maradniuk. (42) (Van, aki ennek kapcsán visszaemlékezésében fontosnak tartotta megjegyezni, hogy nem voltak „nagy zavarok az aktusok elmaradása miatt”). (43)

Nemcsak a szakérettségis hallgatók és tanáraik között voltak jelentősnek mondható szocializációs különbségek, de a kollégiumon belül a diákok között is, ami megnehezítette az együttélést. A folyosón egymás mellett öltözködött a tatabányai bányász, aki mindig borosdemizsont tartott a szekrényében, a budapesti nyomdász-szakmunkás és a Mezőkövesd környéki kis „cigányfaluból” származó fiú. (44) A különféle kulturális háttér-

rel a kollégiumba érkező emberek nehezen barátkoztak meg egymással, és nehezen alkalmazkodtak a kollégiumi élet belső szabályaihoz is. Egy, a „kádermunka” kérdéseiről szóló, a szakérttségis tanfolyamok oktatói részére készült brossúra ennek kapcsán a következőket állapította meg: „Szakérttségis diákokthonainkban a kádermunka igen sokrétű, mert különböző képzettségű – jellemű fiatalok kerülnek egy kollektívába. A munkásfiatalok, dolgozó parasztok, valamint más foglalkozási ágak dolgozóinak gyermekei tanulnak együtt. Más tulajdonságokkal ruhazza fel a fiatalokat a főváros nagyüzeme, mint a falu tszcs-je, vagy kisparaszti környezete. Ott találjuk a kollektívában a városi dolgozó fiataloknak pl. azt a típusát, aki már harcos, öntudatos tagja a munkásosztálynak, esetleg párt vagy DISZ funkcionárius volt. De megtaláljuk a városi fiataloknak azt a típusát is, aki gyakran ellenséges kozmopolita hatások alatt, jampec tulajdonságokat is vett fel, magatartásával, öltözködésével feltűnést kelt, esetleg rombolóan hat társaira.” (45)

A városi kollégisták kulturális előnyei nyilvánvalóak voltak a többség számára. Több kollégiumban így a közösségen belül nem a falusi vagány, a proli-vagány, hanem a városi jampec szubkultúra lehetett irányadó. A ‘jampec’ szó falun pedig még ekkor is a „városi hülye gyerek” szinonimája volt. De a falusiak fölnéztek a városi kollégistákra, mert „azoknak” minden olyan könnyedén ment. (46) A kollégiumi tanároknak azt kellett tapasztalniuk, hogy a csónadrágokkal, csíkos zoknikkal, lötyögő vállú, csapott jakókkal, a cowboyszabású kalapokkal együtt nem tűnt el a „jampecszellem”, hanem továbbélt: „Megmaradt a modorban, nyegle, hányaveti beszédmódban, beszédtemákban, táncban”, „szívdöglesztő slágerfütyörészésben”. Folyosón, utcán, hálóban, hol itt, hol ott hangzott fel a legújabb slágerek dallama, a jampecek dudorászása, fütyörészése. Egymás között – mint azt egy kollégiumi nevelőtanár rosszállóan megállapította – jobbra nem terveikről, nem a tananyagról, hanem „nőhódító kalandjaikról” beszéltek. Befolyásolták társaikat; az volt a sikk, ahogyan ők viselkedtek. Lenéztek „a vidéki tapasztalatlan pubikákat”, és kirekesztették őket. Aki nem barátkozott velük, az könnyen a spicli szerepébe kényszerülhetett. (47)

Nemcsak a városi környezet tűnt idegennek, sőt riasztónak sok hallgató számára, de a kollégiumi életvilág is, amit egyfelől a kisebb intrikák jellemeztek. Ezek közé tartozott a női hálóban a másik nőiességének vagy ápoltságának megkérdőjelezése: „Az első ilyen volt nem sokkal beköltözésem után, hogy nem vagyok elég tiszta, magyarán rossz szagom van, rendszeresen kellene mosakodnom... Ilyen vádra azonban nehéz védekezni, csak gyanakvóvá tett...” (48) Vagy hasonló indíttatású pletyka volt a másik erkölcsösségének kétségbe vonása. Beszédtémává válhatott valaki amiatt, mert a kor városi divatjának megfelelően öltözködött, és így „félhábszárig erő” – később midinek nevezett – szoknyát hordott. (49) Érzékelhető volt a távolságtartás a fiúk körében is az eltérő kulturális háttérű fiatalok között, hiszen amíg az egyik kollégista tujázott, azaz a villamos ütközőjén utazott, addig a másik alig-alig mert fölszállni a villamoskocsiba. (50)

A közösség életének szigorú szabályozása és ellenőrzése ugyanakkor többek számára kényelmetlenné tette a kollégiumi életformát. Egy szakérttségizett visszaemlékezése szerint „az éberség” akkoriban nem egyszer megnehezítette, a bizalmatlanság légkörével terhelte az emberek életét.” (51) Nemcsak a kollégiumi élet szabályainak betartását kérték számon a nevelőtanárok, de azt is szigorú figyelemmel kísérték, ki milyen ütemben sajátítja el a viselkedési-magatartási szabályokat. Volt, ahol az étkezések ideje alatt okították a kollégistákat: hogyan öltözzenek, udvaroljanak, étkezzenek, és így a kollégisták már az előadás alatt is önkéntelenül kontroll alá vehették társaik és saját maguk viselkedését. (52) A szakérttségisek gyakran hallhatták, hogy ők lesznek a „parancsnoki gárda”, s ehhez mérten is kell viselkedniük. E kijelentés-felszólítás nemcsak a szép jövő ígéretét hordozta magában, hanem ahogy egy volt szakérttségis emlékezik, egyúttal valamifajta megfelelési kényszert is jelentett: „szinte fenyegetés érződött benne”. (53) A nehezebben tanulókat a „jobbak” néha a „végtelenségig gyötörték” segítségükkel. (54)

A kollégiumi élet pszichikai hatásai is megnehezítették a közösségbe való beilleszkedést és közvetve az új életmód elsajátítását is: „Sokszor voltam ideges, kimerült, zavart, hogy nem tudtam kibén bízhatok, kibén nem, csendesebb zárkózottabb lettem, fogyni kezdtem újra, ami a 48 kilóm mellett már veszélyessé válhatott.” (55) A diákok életének szigorú ellenőrzése nem hagyta érintetlenül a kollégisták magánszféráját sem. A Bagi Ilna kollégiumban például „homoszexuális jelenséget” leplezett le a Kollégium Fegyelmi Bizottsága. Egyikük évtizedek múltán is a következőképpen emlékezett: „Érdekes volt számomra, mert ebből a körből később találkoztam olyannal, aki családot alapított és éppen a mi figyelmeztetésünk nyomán igyekezett életét úgy rendezni, mint az átlag, normális ember, sőt gyereke is született. A házasságot követően azonban, mintegy hét évre családi élete mégis felbomlott és ismételten az azonos nemű partner barátságát kereste.” (56) Mivel itt is hatott a korabeli feljelentések divatja, és mert a tanulás nagy energiákat emésztett fel, úgy tűnik, hogy a tanulás mellett sokan a befelé forduló magatartásban ke-resték a kiutat az intrikák, a feljelentések világából. Jellemző, hogy a volt kollégisták ma

A diktatúra a kollégisták hétköznapjaiban magatartásbeli, nyelvi szabályokat, viselkedési mintákat jelentett, amelyekhez az érvényesülés érdekében alkalmazkodniuk kellett. Tetteik sokszor talán nem is bírtak magukon túl mutató értelemmel, nem feltétlenül jelentettek azonosulást a rendszerrel vagy a hatalom céljaival, hanem pusztán mindennapos cselekedetet, hétköznapi rutint. Nyilvánvaló, hogy a diákokat elsősorban nem a pártállam által megfogalmazott ideologikus célok foglalkoztatták és nem is tetteik „mögöttes miértjei” érdekelték őket, hanem elsősorban azok praktikus következményei.

már nem is tudják maguk elé idézni a kollégiumi társak arcát, visszaidézni a közös emlényeket: „...hiányzik belőlem a markáns kép. Csupa laza körvonal, elmosódott portré.” (57)

Fegyelmi ügyek

Forrásaink jól érzékeltetik (fegyelmi ülések jegyzőkönyvei ugyanis különösen nagy számban maradtak ránk), hogy a kollégiumokban is hatott a feljelentések korabeli divatja, ami tovább mélyítette az amúgy is meglévő ellentéteket. A népi kollégiumokban kialakult mintát követve, a szakértelességin is rendszeresen tartottak kritika-önkritika esteket, ahol a diákok önmagukat, illetőleg egymást vádolták.

Ha valaki „vétett” a kollégium rendje ellen, akkor enyhébb büntetésként az osztályvezető (értsd: osztályfőnök) „négy szemközti figyelmeztetésben”, vagy „osztály előtti figyelmeztetésben”, a diákothon vezetője pedig szintén „négy szemközti figyelmeztetésben” részesíthette vagy „kimenő megvonásával” büntethette. Ha „súlyosnak” találták az ügyet, akkor a diákothon vezetője fegyelmi eljárást indított. A fegyelmi tanácsban a diákothon vezetője és helyettese, a párt szervezet titkára és a diákok képviselői vettek részt. (58) Ha valakit kizártak a kollégiumból, akkor ezt a ténytet tudatták korábbi munkahelyével, ami a gyakorlatban azt jelentette, hogy a kollégiumon kívül is ellehetetlenítették a helyzetét.

Egy kollégiumból kizárt diák visszaemlékezése szerint társai valóságos koncepcióspert rendeztek ellene: „...az volt a tragédiám elindítója valószínűleg, hogy három héttel később kerültem az osztályba, mint a többiek. Mire én odakerültem, már megalakult az osztályháromszög. Megvolt a pártbizalmi, a DISZ-bizalmi és volt még egy harmadik funkcionárius is. A pártbizalmi az addigi legjobb tanuló fiú volt, aljas egy ember. Engem mindig gyanakodva méregettek, mert nekem megvolt az a rossz tulajdonságom, ha a tanár kérdezett valamit én egyből jelentkeztem, és ez nagy hiba volt. Én kerültem legké-

sőbb az osztályba, ezért a közfigyelem felém fordult. Attól kezdve ez a háromszög mindent elkövetett az én lejáratomra az osztályban.” (59)

A diktatúrában az élet szinte minden színterén jelen volt a politika, vagyis az emberek nem kerülhették el, hogy valamiképp ne viszonyuljanak a hatalomhoz. A politika jelenléte a hétköznapiakban sajátos jelentésekkel bírt. Az egyének számára cselekedeteik többnyire nem a hatalom céljaival, ideológiájával való teljes azonosulást, illetve annak teljes elutasítását jelentették; saját válaszaikat ők saját szempontjaikból következően fogalmazták meg. E célok sokféleségéből pedig az következett, hogy a hatalommal való együttműködésnek, a konfliktuskerülésnek vagy a szembeszegülésnek, a konfliktusok vállalásának sok szintje és formája volt. A forrásokat olvasva úgy tűnik, hogy a diktatúra a kollégisták hétköznapijaiban magatartásbeli, nyelvi szabályokat, viselkedési mintákat jelentett, amelyekhez az érvényesülés érdekében alkalmazkodniuk kellett. Tetteik sokszor talán nem is bírtak magukon túl mutató értelemmel, nem feltétlenül jelentettek azonosulást a rendszerrel vagy a hatalom céljaival, hanem pusztán mindennapos cselekedetet, hétköznapi rutint. Nyilvánvaló, hogy a diákokat elsősorban nem a pártállam által megfogalmazott ideologikus célok foglalkoztatták és nem is tetteik „mögöttes miértjei” érdekelték őket, hanem elsősorban azok praktikus következményei.

Jellemzőek az alábbi feljelentő levélből származó sorok, melyek érzékeltetik, hogy a rendszer ideológiája sokszor egyszerűen csak kliséket, nyelvi szabályokat jelentett a kollégisták számára. Ezeket az alkalomnak és aktuális céljaiknak megfelelő módon töltötték meg tartalommal. E levél születésének elsődleges oka nyilvánvalóan az volt, hogy a „szerző” szovjet ösztöndíjas táborba készült és „paraszi származása” hátrányt jelentett a felvételnél. S ezt a hátrányt valami módon kompenzálni kellett:

„Mielőtt a szakértelességre kerültem volna, azt hittem, hogy fejlett és öntudatos ifik közé kerülök, akik től én sokat fogok tanulni és meg fogom ismerni a munkásifiket közelről is, és ott fogok élni köztük.

Csak elméletben ismertem őket, mert én agrárproletár vagyok és csak a kollégiumban találkoztam ipari munkásokkal.

Be kell vallanom, hogy nem így lett, mert ugyan vannak munkások, öntudatosak is és elvtársak, de nem annyi, amennyi kellene, legyen a szakértelességen.

K. Margit, aki magát szegény parasztnak nevezi, de ugyanakkor egyáltalán nem úgy viselkedik a kollégiumban. Célja leérettésgizni és kész, így becsüli meg azt, amit a párttól kapott és így adja vissza, hogy nem megy egyetemre. Bátyja a múltban is tanult mérnöknek és ma sem keres eleget szerinte. Nem emlékszem, hogy egy szegényparaszt mérnök lehetett a múltban; ritka eset volt, aki becsületes úton.

G. Klára kispolgári családból, M. Edit kisiparos családból, M. Anna kisiparos családból.

Sz. Márta, aki azzal akarja bekötni a szemünket, hogy az apja egyszer fuvaros volt és azzal keregett, vett nekik egy házat, egy vendéglőt, és ami kellett. Csakhogy most már 1950-ben élünk és nem hiszünk az ilyesmiiben. Apja még N.o-ban is volt. Magát pedig munkásnak írja. Most pincér az apja.

[...]

Kérjük Pártunkat, hogy nézzék meg a kollégiumokon belüli pártszervezeteket, hogyan dolgoznak. Kérjük Pártunkat vigyenek ki minket, akik olyan nagyon szeretnénk menni Szovjetunióba, persze, ha megfelelünk.

Mi nagyon szeretjük Pártunkat és Szovjetuniót, szeretnénk ott tanulni.

Tudjuk, hogy nem vagyunk még teljesen fejlettek, de fogadjuk, hogy igazi kommunisták leszünk és leszünk is.

Utolsó kérésem még egyszer, hogy komoly embereket vegyünk fel a szakértelességre.

Szabadság!

B. Éva” (60)

A feljelentéseknek a korban intézményesült szokása alkalmanként lehetőséget kínált a diákoknak az összefogásra is, saját érdekeik érvényesítésére tanáraikkal, nevelőtanáraikkal vagy éppen a kollégium vezetésével szemben. Egy szakértelességs kollégium diákjai példá-

ul a következő érveléssel igyekeztek rábírní a Budapesti Pártbizottság illetékeseit, hogy váltsák le a kollégiumuk igazgatóját: „Az Ida utcai Szakérettségi Kollégium tagsága hatalmas hibákat fedezett fel a kollégium vezetésében. Ennek oka az igazgató személyi kultúráját emelő politikája és a gyenge, befolyásolható kollégiumi vezetőség munkája.” (61)

Következtetések

Az államszocialista diktatúra történelmét a korszakkal foglalkozó történeti irodalom többnyire kizárólag az elnyomó rendszer, a hatalmi intézmények működésén keresztül ábrázolja. A szakérettségis iskolák története valóban azt mutatja, hogy magas színvonalú oktatást, valódi „elitképzést” nem lehetett teremteni abban a környezetben, ahol az ideológiai harcot mindenek fölé helyezték és a képzést pártpolitikai szempontok alapján irányították. Mindez azonban nem feltétlenül befolyásolta, befolyásolja a diákok „megéleltörténeteit”. Ők a szakérettségit természetesen saját tapasztalataik kontextusában „értelmezték”.

Csak az antropológiai perspektíva alkalmazása segíthet abban, hogy közelebb jussunk az egyes jelenségek kortárs jelentéseinek megismeréséhez. (Ez esetben annak megértéséhez, hogy a szakérettségizettek saját életvilágaik keretei között miképp élték meg a továbbtanulást.) A kortárs egyének egyedi történetei, saját tapasztalati világuk elemzése nemcsak a történeti megismerés korlátait érzékelteti, de kitágítja az értelmezés kereteit is. A sokfajta élettapasztalat rekonstruálása mindenkor kiindulópontja lehet a korábbi értelmezések felülvizsgálatának.

Jegyzet

- (1) Kovács M. Mária – Örkény Antal (1991): *Káderek*. ELTE Szociológiai és Szociálpolitikai Intézet és Továbbképző Központ, Budapest. 7.
- (2) Az NDK-ban hasonló céllal alakították az 1946 és 1962/63 között létezett Arbeit- und Bauern Fakultät-nak (munkás- paraszt karok) nevezett intézményt, valamint a Vorstudienabteilung-nak (előkészítő osztály) nevezett egyetemi, főiskolai előkészítő tanfolyamokat, melyeket még 1945–1946-ban a szovjet megszállási övezetben alakítottak. Miethé, Ingrid (2003): „Egyetemet a népnek!” Az előkészítő iskola és a munkás-paraszt kar mint az esélyegyenlőség megteremtésének eszköze. In: Horváth Sándor – Pethő László – Tóth Eszter Zsófia: *Munkás-történet – munkásantropológia*. Napvilág, Budapest. 92–103.
- (3) *Szabad Nép*, 1948. szeptember 17.
- (4) 51.600/1948. VKM. sz. rendelet (IX. 19.)
- (5) Pogány Mária: *A NÉKOSZ és a szakérettségi pedagógiai és politikai törekvései*. (kézirat)
- (6) 105/1955. OM. sz. utasítás. (1955) *Oktatási Közlöny*, 24. 338. Diószegi Csipetits György – Koncz Endre (1987): Volt egyszer egy szakérettségi. *Népszava*, 16. Budapest.
- (7) Politikátörténeti és Szakszervezeti Levéltár. (PSZL) 913. f. 13. ö.e. Volt szakérettségis tanárok visszaemlékezései.
- (8) *A szakérettségis tanfolyamok, diákokthonok rendtartása*. (1951) Budapest Főváros Levéltára. (A továbbiakban: BFL.) XXVI-124. 2. d.
- (9) *A szakérettségis tanfolyamok, diákokthonok rendtartása*. (1951) BFL. XXVI-124. 2. d.
- (10) BFL. XXVI-124. 4. d.
- (11) A dokumentum szerint a munkás kategóriába tartoztak: „Termelő, karbantartó, javító üzem szolgáltatásban álló fizikai munkát végző dolgozó. Alkalmi munkások és szakmunkások egyaránt. Közlekedési, kereskedelmi üzemekben, raktárakban dolgozó fizikai munkások. Pl. váltókezelő, fékező, kalauz (főkalauz nem) villamos-, mozdony- és gépkocsivezető, üvegező-, kőműves-segéd. Üzemek és közintézmények takarító és konyhaszemélyzete. Mezőgazdasági üzemek fizikai munkát végző dolgozói /béresek, idénymunkások, napszámosok/ és a 0–1 kat. hold földdel rendelkezők. Kisipari és kiskereskedelmi bérmunkások.” A dolgozó paraszt kategóriába pedig a következők: „1–25 kat. holdig terjedő saját vagy bérelt földdel rendelkezők, abban az esetben, ha ennek kataszteri tiszta jövedelme a 350 aranykoronát nem érte el, illetve nem haladta túl. (A birtonagság megállapításánál 1. kat. hold gyümölcsös 4, szőlő vagy öntözéses kertészet 5 kataszteri holdnak felel meg.) Ha állandó munkaerőt alkalmazott kuláknak minősült.” BFL. XXVI-124. 4. d.
- (12) Kovács M. – Örkény, 1991. 19.
- (13) BFL. XXVI-124. 4. d.

(14) A Volt egyszer egy szakérettségi című kötet szerzői és szerkesztőbizottsága 1984-ben 410 – a népi kollégisták körében végzett felmérés adatlapjával megegyező – kérdőívet küldött ki volt szakérettségis hallgatóknak. Ezekből 263 érkezett vissza. A kérdőívet kitöltők helyenként megjegyzéseket is fűztek a válaszaikhoz, s mintegy 50 hosszabb-rövidebb életútbeszámoló is érkezett. A felmérés anyaga utóbb a Politikátörténeti és Szakszervezeti Levéltárba (PSZL) került. Ez a dokumentáció és az ehhez kapcsolódóan készített interjúk, a szakérettségizettek által rendelkezésemre bocsájtott visszaemlékezések képezik alapvetően e fejezet forrásaianak körét. A hivatkozott kötetben már kiadott memoárok esetében arra törekedtem, hogy a műben szó szerint idézett visszaemlékezésekre a könyv oldalszámait alapján, a nem pontosan vagy egyáltalán nem közöltekre pedig a levéltári forrás fellelhetősége alapján hivatkozzak.

(15) *Diószegi – Koncz*, 1987, 85.

(16) Az 1948–49-ben fölvetett hallgatók közül például saját foglalkozásukra nézve 79% volt a munkások aránya, a szülők foglalkozása szerint viszont csak 30%. Kovács M. Mária – Örkény Antal (1981): *Szakérettségisek. Mozgó Világ*, 5. (102–110.) 109.

(17) *Politikátörténeti és Szakszervezeti Levéltár (PSZL)* 913. f. 1–11. ö. e.

(18) E felmérés adatai közül a legmegbízhatóbbnak az tekinthető, mely születési helyükre vonatkozik. (*Diószegi – Koncz*, 1987, 84.) A szakérettségizettek társadalmi összetételére vonatkozóan bővebben lásd Majtényi György (2000): *Mobilitás és életstílus. Szakérettségisek életútja*. In: Bódy Zsombor – Mátyás Mónika – Tóth Árpád (szerk.): *A mesterség iskolája. Tanulmányok Bácskai Vera 70. születésnapjára*. Budapest. 429–449.; Majtényi György (2000): *Életmódváltozás a szakérettségisek életében*. In: *Paraszti múlt és jelen az ezredfordulón*. Szentendre. 393–402.

(19) Az 1970–1971-ben a volt a népi kollégisták körében végzett reprezentatívnak mondható vizsgálat adatai szerint az apák 1945 előtti foglalkozását alapul véve 75%-uk volt „paraszti- és munkásszarmazású”, apjuk 1945 utáni foglalkozását tekintve pedig még magasabb ez az arány (79%). A kollégiumba kerüléskor az apák között a „paraszti” és „munkásszarmazásúak” aránya 53%, illetőleg 26% volt. Megállapítható, hogy a „munkásszarmazású” hallgatók családjainak több mint a fele falun lakott. E családokra „legtöbb esetben a egyes mezőgazdasági – nem mezőgazdasági összetétel lehetett jellemző”, vagy falujukban „végeztek nem mezőgazdasági munkát” vagy pedig bejáróként dolgoztak városi munkahelyeken. A vizsgálat eredményeit közreadja: Táneczos Gábor (1977, szerk.) *A népi kollégisták útja 1939–1971*. A szerkesztő munkatársa: Sipos Katalin. KSH, Budapest. 24., 91.

(20) Lásd például: *Kovács M. – Örkény*, 1981. 102–109. A két mozgalom történetének és utóéletének összehasonlító elemzése: Majtényi György – Metro-Roland, Dini (2002): *Emlékezés a kollégiumra. Népi kollégisták – szakérettségisek*. In: *Évkönyv 2002. Magyarország a jelenkorban*. Rainer M. János (szerk.) 1956-os Intézet, Budapest. 322–334.

(21) Dessewffy Tibor (1999): *Iskola a hegyoldalon*. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest. 150.

(22) A nyelv nemcsak elvont struktúra, hanem nyelvi viselkedés, tehát beszéd is (lásd Saussure langue és parole fogalmát). Saussure de, Ferdinand (1997): *Bevezetés az általános nyelvészetbe*. Corvina, Budapest. 43., 48., 101.

(23) A kódhasználati különbség önmagában is „tükrözi és fenntartja” a középosztály és a munkásosztály közötti szociálpszichológiai különbségeket (Bernstein). Bright, William (1975): *Társadalmi rétegződés, nyelv és kognitív orientáció*. Bernstein, Basil: *Nyelvi szocializáció és oktathatóság*. In: *Társadalom és nyelv. Szociolingvisztikai írások*. Gondolat, Budapest. 197–199., 393–431; Wardhaugh, Ronald (1995): *Szociolingvisztika*. Osiris – Századvég, Budapest. 294–299.

(24) PSZL. 913. f. 12. ö. e.

(25) PSZL. 913. f. 13. ö. e.

(26) PSZL. 913. f. 12. ö. e.

(27) PSZL. 913. f. 12. ö. e.

(28) *A szakérettségis oktatás néhány módszertani problémája. A felsőoktatás kérdései*. (1953) . Tankönyvkiadó, Budapest.

(29) *Tantervekkel és tankönyvekkel kapcsolatos tudnivalók*. (1950. szeptember 13., Budapest.) BFL. XXVI-124. 2. d.

(30) Zsoldos Jenő (1951): *Magyar Nyelvtan. A szakérettségis tanfolyamok jegyzetei*. Tankönyvkiadó, Budapest. 85–86.

(31) Kanizsai-Nagy Antal (1951): *Magyar irodalom. A szakérettségis tanfolyamok jegyzetei*. Tankönyvkiadó, Budapest. 37.

(32) *Kanizsai – Nagy*, 209.

(33) *Irodalmi olvasmányok. A szakérettségis tanfolyamok jegyzetei*. (1950) Tankönyvkiadó, Budapest. 48. (A továbbiakban: *Irodalmi olvasmányok*.)

(34) *Irodalmi olvasmányok*, 39.

(35) BFL. XXVI-124. 2. d.

(36) BFL. XXVI-124. 1. d.

(37) 1954-ben az ELTE-n például a következő jelentés készült az egyetem tanulmányi helyzetéről: „A kormányprogram szellemében történő önálló munkára való nevelést a szakérettségisek esetében célunknak meg-

felelően nem sikerült elérni. A módszerváltozás ez esetben veszélyesnek látszik, amire a KV legutóbbi határozata is figyelmeztet. Igen fontos a szakérettségis hallgatóknál a fokozatosság elvének szem előtt tartása, mert a gyengébb előképzettségű hallgatók megszokták a túlzott mértékű gyámolítást, és még ha akarják sem könnyű az átállás az önálló tanulásra, a sokszorosított, esetleg lerövidített jegyzetről a színvonalas tudományos könyvek használatára és feldolgozására

[...]

A szakérettségisek átlaga valamennyi karon jóval alatta van a középiskolában végzetkének, egyetemi viszonylatban kb. 5 tizeddel. Az I. évesek eredménye jobb a felsőévesekénél. Leggyengébb eredményt a III. évesek mutattak fel, ez indokolható azzal, hogy a szakérettségis tanfolyamra történő beruházásoknál – abban az évben általában az üzemek, de a szakérettségis felvételi bizottság részéről is elkövettek bizonyos fokú lelkiismeretlenséget azzal, hogy nem egészen megfelelőeket vettek fel. Valamennyi karon panasz van a helyesírásukra. A Élet- és Földtudományi Karon különösen matematikából és fizikából szerepeltek gyengén”. BFL. BB. 100.f. 1948–1956 ELTE reponenda.

(38) Egy 1954-es statisztika szerint a Történettudományi Karon akkor végzős (IV. éves) hallgatók „induláshoz viszonyított lemorzsolódása” a következő volt: alk., egyéb ért.: 14%; munkás-paraszt: 35%, szakérettségis: 51.1%. 1954 októbere és 1955. március 1. között az egyetem történettudományi karán a „következő lemorzsolódások történtek”: Összesen: 26 fő, ebből „munkás-paraszt” származású 19, szakérettségis 13. „Jelentés a munkás parasztszármazású hallgatók egyetemi helyzetéről és az egyetemen velük való foglalkozásról.” BFL. BB. 147/1957/ 2. ö. e.

(39) *Szakérettségis Híradó*, 1955. IV./1–2–3–4. január-február-március-április. 2–3.

(40) *Szakérettségis hallgatók egyetemi, főiskolai iskoláztatása*. 1955. BFL. XXVI-124. 2. d.

(41) „A hallgatók 1951 decemberéig havi 100 forint egyéni ösztöndíjat kaptak, ettől kezdve 115 forintot.” A családfenntartók pótdíja, ha a házastárs nem dolgozott, havi 150, ha dolgozott havi 50 Ft volt, és minden további eltartott családtag után havi 50 Ft járt. *Diószegi – Koncz*, 1987, 79.

(42) *A szakérettségis tanfolyamok, diákokthonok rendtartása*. 1951. BFL. XXVI-124. 2. d.

(43) PSZL. 913. f. 12. ö. e.

(44) *Diószegi – Koncz*, 1987, 272.

(45) *A kádermunka*. BFL. XXVI-124. 4. d.

(46) A városi jampeceket a következőképpen jellemezte az ötvenes években egy kollégiumi nevelőtanár: „A jampec alakja városi, különösen a fővárosi közösségnek nem mai keletkezésű figurája. Már a 30-as évek amerikai filmdömpingje idején feltűnt ez a típus és számos követőt talált az ifjúság körében.” *Szakérettségis Híradó*, II./9. 1953. szeptember. 6.

(47) *Szakérettségis Híradó*, II./9. 1953. szeptember 6.

(48) *Egy szakérettségizett visszaemlékezése*. (Kézirat.)

(49) Uo.

(50) *Egy szakérettségizett visszaemlékezése*. (Interjú 1.)

(51) *Diószegi – Koncz*, 137.

(52) Uo. 168.

(53) Uo. 187.

(54) Uo. 236.

(55) *Egy szakérettségizett visszaemlékezése*. (Kézirat.)

(56) PSZL. 913. f. 12. ö. e.

(57) Uo. 273.

(58) *A szakérettségis tanfolyamok, diákokthonok rendtartása*. 1951. BFL. XXVI-124. 2. d.

(59) *Egy szakérettségizett visszaemlékezése*. (Interjú 2.)

(60) BFL. BB. 109. f./172. (XIV. kerületi anyag)

(61) BFL. BB. 109. f./172. (XIV. kerületi anyag)